

Η σχέση μεταξύ πολυδραστηριότητας και μοντέλου τουριστικής ανάπτυξης σε ένα νησί του Αιγαίου: παράγοντες της τοπικής απασχόλησης και ολοκληρωμένη ανάπτυξη

Φώτης Χ. Χατζηθεοδωρίδης*

Περίληψη

Στο πλαίσιο έρευνας που αφορούσε «στην Πολυδραστηριότητα και στην παραγωγή ειδικών ποιοτικών προϊόντων για την ολοκληρωμένη ανάπτυξη των νησιών» και η οποία πραγματοποιήθηκε στη νήσο Λήμνο μεταξύ των ετών 1996 και 1998, μελετήθηκαν οι παράγοντες που διαμορφώνουν και επηρεάζουν τη διάρθρωση της απασχόλησης σε συνδυασμό με το μοντέλο τουριστικής ανάπτυξης. Από τους παράγοντες που ανέδειξε η έρευνα προκύπτει ότι η σχέση μεταξύ της απασχόλησης των κατοίκων και ειδικότερα της πολυδραστηριότητας, με την εξειδικευμένη μορφή ποιοτικού τουρισμού που αναπτύχθηκε στο συγκεκριμένο νησί, επιφέρει κυρίως θετικά οικονομικά και περιβαλλοντικά αποτελέσματα.

Εισαγωγή

Το ανθρώπινο δυναμικό, αποτελεί τον κύριο και αναντικατάστατο συντελεστή στη διαδικασία ανάπτυξης. Οι αποφάσεις του ανθρώπινου δυναμικού, διαμορφώνουν τόσο τις οικονομικές δραστηριότητες μιας περιοχής όσο και την απασχόληση, λαμβάνο-

* Διδάκτωρ Επιστήμης του Περιβάλλοντος του Πανεπιστημίου Αιγαίου.

ντας υπόψη την ύπαρξη φυσικών πόρων, το θεσμικό πλαίσιο του κοινωνικού και οικονομικού περιβάλλοντος και την τεχνολογία που χαρακτηρίζει την παραγωγή (Coccosis 1987, 1992). Οι επιλογές και οι αποφάσεις αυτές ως συνισταμένη διαμορφώνουν σε μεγάλο βαθμό και το είδος της ανάπτυξης ενός τόπου.

Στην περίπτωση των νησιών, το ανθρώπινο δυναμικό θα μπορούσε να χαρακτηριστεί και ως δείκτης ανάπτυξης καθώς οι διακυμάνσεις των νησιωτικών οικονομιών συνήθως συνοδεύονται από μεγάλες δημογραφικές αλλαγές (McElroy and Albuquerque 1990). Σήμερα, για ένα σημαντικό αριθμό νησιών, η τουριστική ανάπτυξη παρουσιάζεται ως η μοναδική λύση για τη στήριξη της απασχόλησης και του εισοδήματος των κατοίκων. Η εντατική εκμετάλλευση ή και η εγκατάλειψη ορισμένων φυσικών πόρων, ως επακόλουθο της τουριστικής ανάπτυξης των νησιών, συνοδεύεται συνήθως από υποβάθμιση του περιβάλλοντος και μείωση της ανταγωνιστικότητας του τουριστικού προϊόντος (Ο.Ε.Κ.Δ. 1980).

Στα περισσότερα ελληνικά νησιά κατά τις τελευταίες δεκαετίες παρατηρείται μείωση της απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα, ο οποίος μέχρι τη δεκαετία του '80 ήταν κυρίαρχος, με παράλληλη εγκατάλειψη της αγροτικής γης. Η μείωση αυτή σχετίζεται με σημαντική αύξηση της απασχόλησης στον τριτογενή τομέα, ενώ το φαινόμενο της αγροτικής πολυδραστηριότητας που στρέφεται στον τουρισμό είναι ιδιαίτερα έντονο στους χώρους αυτούς. Κύρια αιτία για την ανάπτυξη της πολυδραστηριότητας είναι η ανάγκη των αγροτών για την απόκτηση συμπληρωματικού εισοδήματος (Fuller 1983), το οποίο παράλληλα, τους διασφαλίζει από αστάθμητους παράγοντες που πολλές φορές επηρεάζουν τη γεωργική παραγωγή και το γεωργικό εισόδημα (φυσικές καταστροφές). Στην Ελλάδα, το φαινόμενο της αγροτικής πολυδραστηριότητας σύμφωνα με το Δαμιανάκο (1986) αποτελεί μία διάχυτη, αυξανόμενη διαρθρωτική συνιστώσα της ελληνικής γεωργίας και λειτουργεί ως υποκατάστατο της αγροτικής εξόδου, η οποία τα τελευταία χρόνια παρουσιάζει ύφεση. Παράλληλα, είναι ένας τρόπος αναπαραγωγής της μικρής και μεσαιάς γεωργικής εκμετάλλευσης, της επιβίωσης ορισμένων ορεινών και νησιωτικών μικροκοινωνιών και της προστασίας του περιβάλλοντος.

Η ανάπτυξη της αγροτικής πολυδραστηριότητας που στρέφεται στον τουρισμό οφείλεται κυρίως στην αύξηση της απασχόλησης σε συναφείς κλάδους που σχετίζονται με τον τουρισμό, στα υψηλότερα εισοδήματα και στις καλύτερες συνθήκες εργασίας που αυτός παρέχει (Τσάρτας 1991). Στις παραπάνω αιτίες θα πρέπει

να προστεθεί το υψηλότερο κοινωνικό γόητρο των τουριστικών επαγγελματιών, η προσπάθεια μίμησης των κοινωνικών προτύπων που προβάλλουν οι τουρίστες και τέλος οι πολιτικές, οι οποίες τουλάχιστον για την Ελλάδα από τη δεκαετία του '70 έως και σήμερα, ενισχύουν τους αγρότες στην κατασκευή δωματίων με συνέπεια τη ραγδαία ανάπτυξη των καταλυμάτων στον αγροτικό χώρο.

Η έκρηξη του τουρισμού των τελευταίων δεκαετιών έγινε συνώνυμη με τη μαζικότητα από πλευράς αριθμού και οργάνωσης των τουριστών και στηρίχθηκε στο πρότυπο του ηλιοτροπικού τουρισμού, δηλαδή στην προβολή και κατανάλωση τριών κυρίως πόρων: του ήλιου, της θάλασσας και των ακτών. Τα νησιά συνδυάζουν και παρέχουν τους πόρους αυτούς στην τουριστική βιομηχανία, γεγονός που τα καθιστά κύριους τουριστικούς προορισμούς. Η ανάπτυξη του τουρισμού επέφερε σημαντικά οφέλη ως προς την απασχόληση και το εισόδημα στις νησιωτικές οικονομίες αλλά και σε πολλές περιπτώσεις, δημιούργησε περιβαλλοντικές πιέσεις και προβλήματα (Κοκκώσης 1995).

Πρόσφατα, με τη λογική ενός νέου καταναλωτικού προτύπου και της διαφοροποίησης της παραγωγής αναπτύσσονται διάφορες εναλλακτικές μορφές τουρισμού. Μορφές εναλλακτικού τουρισμού είναι ο χειμερινός, ο ορειβατικός, ο πολιτιστικός, ο αγροτικός, ο περιβαλλοντικός, ο θρησκευτικός, ο συνεδριακός, ο ναυαθλητικός, ο ιαματικός, ο θαλάσσιος, ο περιπατητικός και ο κοινωνικός τουρισμός. Το νέο τουριστικό προϊόν βασίζεται σε μία γενικότερη αλλαγή συμπεριφορών και δεν ακολουθεί συγκεκριμένη μορφή τουρισμού αλλά ποικιλία μορφών, ενώ περικλύει το ποιοτικό στοιχείο εκφρασμένο συνήθως με υψηλές τιμές στα τουριστικά καταλύματα και στις διάφορες δραστηριότητες, γεγονός που αποτρέπει τη μαζικότητα (Sylvander 1993). Η ανάπτυξη διαφορετικών ειδών τουρισμού σε ένα χώρο έχει ως αποτέλεσμα την επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου, διάφορες εναλλακτικές λύσεις στην απασχόληση και έμμεσα την υποβοήθηση του πρωτογενούς και δευτερογενούς τομέα, καθώς διασφαλίζονται οι δυνατότητες ήπιας εκμετάλλευσης των πλουτοπαραγωγικών πηγών.

Τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά των νησιών, η υψηλή τους εξάρτηση από την απασχόληση στο γεωργικό τομέα και από την ανάπτυξη του τουρισμού, προσδιορίζουν την ανάγκη για ολοκληρωμένη ανάπτυξή τους. Η δομή της απασχόλησης και το είδος της τουριστικής ανάπτυξης αποτελούν κύριες συνιστώσες για να διερευνηθεί η ολοκληρωμένη διάσταση της ανάπτυξης με όρους οικονομικής, κοινωνικής και περιβαλλοντικής ισορροπίας (Bazin 1993).

Περιοχή έρευνας

Ως περιοχή έρευνας επιλέχθηκε το νησί της Λήμνου, το οποίο βρίσκεται στο κέντρο του Βορείου Αιγαίου και είναι το 8ο σε μέγεθος νησί της Ελλάδας. Στη δεκαετία 1981-91 ο πληθυσμός του νησιού αυξήθηκε κατά 12% (από 15.721 σε 17.645 κατοίκους, δηλαδή μέση ετήσια αύξηση 1,22%). Οι κύριοι κλάδοι απασχόλησης στη Λήμνο είναι οι υπηρεσίες, η γεωργία και η κτηνοτροφία και στη δεκαετία 1981-91 παρατηρήθηκε σημαντική μεταβολή της απασχόλησης κατά παραγωγικό τομέα, συγκεκριμένα μειώθηκε ο πρωτογενής κατά 38,8% και αυξήθηκε ο τριτογενής τομέας κατά 47,3%. Κατά το ίδιο χρονικό διάστημα δεν παρατηρήθηκε σημαντική μεταβολή στο σύνολο των καλλιεργούμενων εκτάσεων και στην εκτατική διάρθρωση των καλλιεργειών, ενώ σημειώθηκε αύξηση της έκτασης σε εννέα οικισμούς του νησιού σε βάρος των βοσκοτόπων.

Η δημογραφική ανάκαμψη κατά τη δεκαετία 1981-91 που σημειώθηκε, οι αλλαγές στις χρήσεις γης, η αύξηση των κατοικιών αλλά και η τριτογενοποίηση της τοπικής οικονομίας από πλευράς απασχόλησης είχαν σε μεγάλο βαθμό ως κοινό παρονομαστή τους οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης της Λήμνου που εμφάνισαν τουριστική ανάπτυξη στο χρονικό αυτό διάστημα (Χατζηθεοδωρίδης 1998).

Το τουριστικό προϊόν της Λήμνου χαρακτηρίζεται από μικρό αριθμό καταλυμάτων και κλινών (1.124 δωμάτια και 2.364 κλινες), από τις υψηλές κατηγορίες των υπάρχοντων τουριστικών καταλυμάτων και από την προβολή της νήσου ως χώρου για ήρεμες διακοπές. Τα μεγάλα και πολυτελή τουριστικά καταλύματα (3 επιχειρήσεις) αντιπροσωπεύουν το 65% του συνολικού αριθμού των κλινών στη νήσο Λήμνο, ενώ την «ποιοτική» τους διάσταση υιοθετούν και τα καταλύματα μικρότερης κλιμακας (15 ξενοδοχεία και 43 επιχειρήσεις ενοικιαζομένων) καθώς στην πλειοψηφία είναι νεόδομητα και Α' κατηγορίας. Οι τιμές τόσο στα πολυτελή καταλύματα όσο και στα καταλύματα χαμηλότερων κατηγοριών της Λήμνου είναι υψηλές σε σύγκριση με ξενοδοχεία παρόμοιων κατηγοριών άλλων νησιών της Μεσογείου με παράδοση τουριστικής δραστηριότητας. Η σταθερότητα του αριθμού αφίξεων των αλλοδαπών τουριστών και η προτίμησή τους στα πολυτελή καταλύματα κατά τη δεκαετία 1984-94 δείχνει την ανελαστικότητα της ζήτησης για το συγκεκριμένο προϊόν. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με τις εθνικότητες των αλλοδαπών τουριστών, κυρίως Αυ-

στριακοί, Ελβετοί και Γερμανοί, οι οποίες είναι γνωστό ότι εκδηλώνουν προτίμηση σε ποιοτικό τουρισμό, συνδέεται με προσέλκυση οργανωμένων τουριστών υψηλών εισοδημάτων. Οι ημεδαποί τουρίστες, των οποίων ο αριθμός των αφίξεων παρουσίασε στην ίδια δεκαετία σημαντική αύξηση, επισκέφθηκαν τη Λήμνο κυρίως ως μεμονωμένοι τουρίστες και διέμεναν σε καταλύματα χαμηλότερων κατηγοριών (Χατζηθεοδωρίδης 1998).

Παρά την αυξητική πορεία της τουριστικής δραστηριότητας στη Λήμνο, αυτή παραμένει σε πολύ χαμηλά επίπεδα σε σύγκριση με τους υπάρχοντες τουριστικούς πόλους του Αιγαίοπελαγίτικου χώρου. Η όλη δραστηριότητα θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως βιοτεχνική.

Πηγές στοιχείων και μέθοδοι

Στην έρευνα χρησιμοποιήθηκαν πηγές πρωτογενών και δευτερογενών δεδομένων. Ο κύριος όγκος των πρωτογενών στοιχείων συγκεντρώθηκε με τη χρήση ερωτηματολογίου το οποίο απευθύνθηκε στο επιλεγμένο δείγμα του πληθυσμού, ενώ ειδικό ερωτηματολόγιο απευθύνθηκε στα 14 από τα 18 ξενοδοχεία της περιοχής έρευνας. Η συμπλήρωση των ερωτηματολογίων πραγματοποιήθηκε από τον ερευνητή με τη μορφή των προσωπικών συνεντεύξεων κατά τη διάρκεια του έτους 1996. Το ερωτηματολόγιο των οικονομικά ενεργών κατοίκων περιλάμβανε ερωτήσεις που αφορούσαν: στα ατομικά και οικογενειακά χαρακτηριστικά του ερωτώμενου, σε στοιχεία για την απασχόλησή του, το εισόδημα και στις στάσεις, αντιλήψεις που αναφέρονται στο φυσικό, οικονομικό και κοινωνικό περιβάλλον του.

Ως τεχνική δειγματοληψίας επιλέχθηκε η «ενστρωματωμένη τυχαία δειγματοληψία της άριστης κατανομής κατά Neyman». Με βάση αυτή καθορίστηκε το μέγεθος του δείγματος το οποίο υπολογίστηκε στις 405 οικογένειες. Η επιλογή του δείγματος έγινε σε δύο στάδια, το πρώτο στάδιο αφορούσε στην επιλογή των οικογενειών, με τη χρησιμοποίηση πίνακα τυχαίων αριθμών και το δεύτερο στάδιο αφορούσε στην επιλογή των μελών τα οποία καλούνταν να συμπληρώσουν το ερωτηματολόγιο. Η δεύτερη αυτή επιλογή έγινε με τις προϋποθέσεις ότι τα ερωτώμενα μέλη ανήκουν στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό και αντιπροσωπεύουν στο δείγμα όλο τον οικονομικά ενεργό πληθυσμό.

Οι σημαντικότερες μεθόδοι ανάλυσης που χρησιμοποιήθηκαν ήταν:

A. Παραγοντική Ανάλυση πρώτου βαθμού

Η παραγοντική ανάλυση βασίζεται στην παραδοχή ότι υπάρχουν παράγοντες, οι οποίοι μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να εξηγήσουν σύνθετα φαινόμενα. Η μέθοδος υποκαθιστά πλήθος αλληλεξαρτώμενων μεταβλητών με ομάδα παραγόντων, υποθετικών ενοτήτων, οι οποίες συμπεριφέρονται με τον ίδιο τρόπο, όπως, οι στατιστικά σημαντικές μεταβλητές που περιέχονται σε αυτούς. Ο κάθε παράγοντας έχει τη δική του ταυτότητα και περιλαμβάνει ομάδα μεταβλητών που συσχετίζονται μεταξύ τους. Οι παράγοντες είναι «χαρακτηριστικά διανύσματα» της μορφής $n \times 1$, είναι ορθογώνιοι, και ασυσχέτιστοι μεταξύ τους.

Η τεχνική της παραγοντικής ανάλυσης στηρίζεται στην αλληλοσυσχέτιση των μεταβλητών. Για το λόγο αυτό χρησιμοποιείται η μήτρα των συντελεστών συσχέτισης και κατόπιν μίας σειράς υπολογισμών λαμβάνεται η παραγοντική μήτρα. Η παραγοντική μήτρα έχει τον ίδιο αριθμό γραμμών με αυτό των μεταβλητών, αλλά στήλες τόσες όσοι είναι οι παράγοντες. Οι συντελεστές συσχέτισης των μεταβλητών με τους αντίστοιχους παράγοντες καλούνται «φορτία», έτσι ώστε οι μεταβλητές με τις μεγαλύτερες τιμές φορτίων να ταυτοποιούν τον παράγοντα στον οποίο ανήκουν. Κριτήρια για τη σημαντικότητα των παραγοντικών φορτίων υπάρχουν πολλά. Ο Guilford (1975) χαρακτηρίζει ένα φορτίο «αξιόλογο» με τιμή μεγαλύτερη του $\pm 0,25-0,30$.

Το πρότυπο της παραγοντικής ανάλυσης σε κύριες συνιστώσες με ορθογωνική περιστροφή μέγιστης διακύμανσης εφαρμόστηκε στα δεδομένα της έρευνας. Το πρότυπο αυτό είναι μαθηματικό και αναφέρεται στον ορθογώνιο μετασχηματισμό των αξόνων συντεταγμένων, όπου κάθε μία από τις αρχικές n μεταβλητές z_j περιγράφεται γραμμικά σε σχέση προς P ($p = n$) ασυσχέτιστα στοιχεία, σύμφωνα με τη σχέση:

$$z_j = a_{j1}P_1 + a_{j2}P_2 + \dots + a_{jn}P_n \quad (j = 1, 2, \dots, n)$$

όπου a_{ji} = τιμή φορτίου της μεταβλητής j στο στοιχείο i

Για μια συγκεκριμένη μεταβλητή z_j , η διακύμανση των τιμών της, που αθροιστικά ισούται με τη μονάδα, μπορεί να εκφραστεί με την αθροιστική συμμετοχή των στοιχείων, ως εξής:

$$1 = a^2_{J1} + a^2_{J2} + a^2_{J3} + \dots + a^2_{Jn}$$

δηλαδή, τα τετράγωνα των φορτίων υποδηλώνουν το ποσοστό της διακύμανσης της μεταβλητής που εξηγείται από κάθε στοιχείο.

Η τιμή του αθροίσματος των τετραγώνων των φορτίων για κάθε στοιχείο καλείται «χαρακτηριστική ρίζα» και συμβολίζεται με λ_j . Κάθε κύριο στοιχείο P_j μπορεί να εκφραστεί μαθηματικά ως γραμμικός συνδυασμός των μεταβλητών z_j , σύμφωνα με τη σχέση:

$$P_i = \sum_{J=1}^n \frac{a_{Ji}}{\lambda_i} \times z_J$$

και η ποσοστιαία συμμετοχή του στην ολική διακύμανση δίνεται από τη σχέση:

$$P_i = \frac{\sum_{J=1}^n a^2_{Ji}}{n} \times 100$$

Οι τιμές των χαρακτηριστικών ριζών, που εμφανίζονται κατά φθίνουσα σειρά μεγέθους, βοηθούν στην πράξη να αποκλειστούν τα στοιχεία εκείνα που δε συμμετέχουν σημαντικά στην εξήγηση της ολικής διακύμανσης και να διατηρηθούν εκείνα που εξηγούν αθροιστικά το υψηλότερο ποσοστό αυτής. Η μήτρα των σημαντικών στοιχείων καλείται «ανηγμένη μήτρα στοιχείων», στην οποία το άθροισμα των τετραγώνων των φορτίων για κάθε μεταβλητή υπολείπεται της μονάδας και το άθροισμα των χαρακτηριστικών ριζών υπολείπεται της τιμής ή του αριθμού των μεταβλητών.

Η ποσοστιαία συμμετοχή κάθε σημαντικού στοιχείου P_j στην κοινή διακύμανσή τους δίνεται από τη σχέση:

$$P_j = \frac{\sum_{J=1}^n a^2_{Ji}}{\sum_{J=1}^n h^2_J} \times 100$$

$\sum_{J=1}^n h^2_{Ji} =$ άθροισμα τετραγώνων των φορτίων της ανηγμένης

των στοιχείων

Το πρότυπο της ανάλυσης σε κύριες συνιστώσες συνήθως αποτελεί το πρώτο στάδιο για την εξαγωγή του αριθμού των σημαντικών κύριων συνιστωσών. Στην περίπτωση μας εφαρμόσθηκε στις μήτρες των κύριων συνιστωσών, η τεχνική της περιστροφής μέγιστης διακύμανσης, η οποία αποτελεί και τη συνηθέστερη μέθοδο περιστροφής.

B. Παραγοντική ανάλυση δευτέρου βαθμού

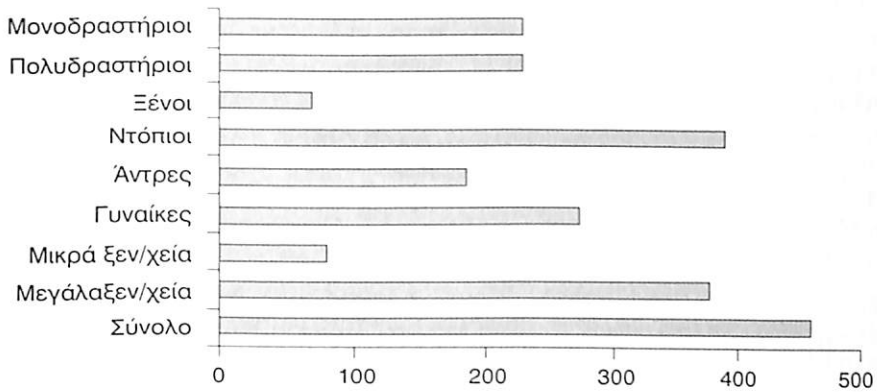
Στην εργασία μας πραγματοποιήθηκε και παραγοντική ανάλυση δευτέρου βαθμού. Ενώ εφαρμόσθηκε περιστροφή μέγιστης διακύμανσης στον πρώτο βαθμό, οι τιμές των νέων μεταβλητών (κύριων παραγόντων) που χρησιμοποιήθηκαν ήταν παραγοντικοί βαθμοί που προέκυψαν από πλάγια περιστροφή, προκειμένου να χρησιμοποιηθούν μη ορθογωνικοί και κατά συνέπεια συσχετισμένοι κατά το δυνατόν παράγοντες. Η ταυτοποίηση που προέκυψε από την ορθογώνια περιστροφή όσο και από την πλάγια περιστροφή των κύριων συνιστωσών στις παραγοντικές αναλύσεις πρώτου βαθμού, ήταν κοινή καθώς και οι δύο ανέδειξαν από την επίτευξη απλής δομής τις ίδιες μεταβλητές σε κάθε παράγοντα.

Ως μέθοδο εκτίμησης των συντελεστών των παραγοντικών βαθμών χρησιμοποιήθηκε αυτή της παλινδρόμησης. Οι παραγοντικοί βαθμοί που προκύπτουν έχουν διακύμανση ίση με το τετράγωνο του συντελεστή πολλαπλής παλινδρόμησης μεταξύ των εκτιμώμενων παραγοντικών βαθμών και των πραγματικών τιμών των παραγόντων (Σιάρδος 1996). Επίσης, οι παραγοντικοί βαθμοί που προκύπτουν από την παλινδρόμηση, μπορούν να συσχετίζονται ακόμη και όταν οι παράγοντες φαίνεται ότι είναι ορθογωνικοί και κατά συνέπεια ασυσχέτιστοι.

Αποτελέσματα

Από το ειδικό ερωτηματολόγιο για τα Ξενοδοχεία προέκυψε ότι στα 14 από τα 18 Ξενοδοχεία της περιοχής έρευνας, απασχολούνται 459 εργαζόμενοι. Από αυτούς 378, (ποσοστό 82,4%) απασχολούνται στα 3 πολυτελή Ξενοδοχεία, οι 273, (ποσοστό 59,47%) είναι γυναίκες, οι 390, (ποσοστό 84,9%) είναι μόνιμοι κάτοικοι του νησιού και οι 230, (ποσοστό 50,1%) είναι πολυδραστήριοι (γράφημα 1).

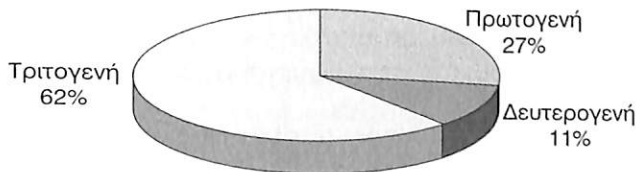
1. Απασχόληση στα ξενοδοχεία



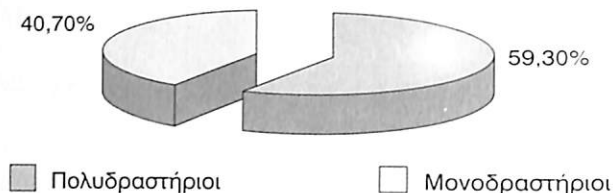
Από τους 230 πολυδραστήριους ξενοδοχοϋπαλλήλους, οι 212, ποσοστό 92% απασχολείται στα 3 μεγάλα και πολυτελή ξενοδοχεία του νησιού και οι υπόλοιποι 18, στα 11 ξενοδοχεία μικρότερης κλίμακας. Από τους 208 πολυδραστήριους ξενοδοχοϋπαλλήλους (ποσοστό 90%), έχουν δεύτερη απασχόληση στον πρωτογενή τομέα, ενώ το υπόλοιπο 10% ασκεί «άλλη» εργασία στον τριτογενή τομέα.

Από τα στοιχεία της έρευνας ως προς τους οικονομικά ενεργούς κατοίκους της Λήμνου βρέθηκε ότι ποσοστό 27,2% του δείγματος απασχολείται κύρια στον πρωτογενή τομέα, το 10,9% στον δευτερογενή και ποσοστό 61,9% στον τριτογενή τομέα (γράφημα 2). Από τους 405 οικονομικά ενεργούς κατοίκους οι 240, (ποσοστό 59,3%), απασχολούνται σε περισσότερες από μία εργασίες και οι 165, (ποσοστό 40,7%), απασχολούνται αποκλειστικά σε μία εργασία (γράφημα 3). Από τους 240 πολυδραστήριους του δείγματος οι 156, (ποσοστό 64%), απασχολούνται συμπληρωματικά με εργασίες του πρωτογενή και του τριτογενή τομέα (γράφημα 4).

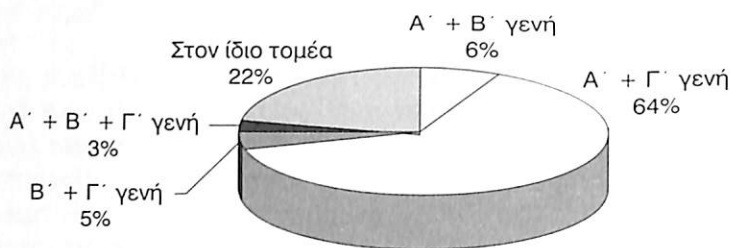
2. Κύρια απασχόληση των οικονομικά ενεργών κατοίκων ανά τομέα



3. Ποσοστό πολυδραστήριων-μονοδραστήριων οικονομικά ενεργών κατοίκων



4. Πολυδραστηριότητα μεταξύ των παραγωγικών τομέων



Τα άτομα ή οι κοινωνικές ομάδες που διαμορφώνουν την εικόνα αυτή, επηρεάζονται κυρίως από οικονομικά και κοινωνικά κίνητρα, καθώς επίσης και από τις αντιλήψεις και τις στάσεις τους απέναντι στο περιβάλλον και στις μεταβολές που μπορεί να επιφέρει ο τουρισμός.

Η εσωτερική δομή των αιτιών και των στάσεων αυτών, διερευνήθηκε αρχικά με την εφαρμογή παραγοντικής ανάλυσης πρώτου βαθμού, με περιστροφή μέγιστης διακύμανσης, σε 17 μεταβλητές που αφορούσαν ατομικά χαρακτηριστικά, αντιλήψεις και στάσεις 405 οικονομικά ενεργών μελών οικογενειών της Λήμνου. Η αναγνώριση και ταυτοποίηση των 5 παραγόντων, η οποία βασίστηκε στην επιλογή εκείνων των μεταβλητών που εμφανίζουν υψηλά φορτία, καθορίζεται από το συνδυασμό ατομικών χαρακτηριστικών και χαρακτηριστικών της απασχόλησης καθώς και αντιλήψεων, στάσεων που αναφέρονται στον τουρισμό, στην τοπική αγορά και στο περιβάλλον (πίνακας 1).

Με βάση τους συντελεστές συσχέτισης των μεταβλητών με τον παράγοντα «Πολυδραστήριοι» (P1₁) διαπιστώνεται ότι οι πο-

λυδραστήριοι, κυρίως άνδρες, οδηγούνται σε δεύτερη απασχόληση, καθώς το εισόδημα από την κύρια απασχόληση, στις περισσότερες περιπτώσεις, δεν αρκεί για να καλυφθούν οι όποιες οικονομικές τους κυρίως ανάγκες. Η πολυδραστηριότητα αυτή που αναπτύσσουν, χαρακτηρίζεται από συμπληρωματικότητα εργασιών που ανήκουν στον πρωτογενή και στον τριτογενή τομέα, ενώ το συνολικό εισόδημα που κερδίζουν από αυτές, τελικά τους ικανοποιεί. Επίσης, οι πολυδραστήριοι δείχνουν να εκτιμούν εξίσου το φυσικό και αγροτικό τοπίο της Λήμνου, τόσο από πλευράς αισθητικής όσο και ως αξίες που συνδέονται με οικονομικά οφέλη. Τη στάση τους αυτή αιτιολογεί η άμεση σχέση τους με το αγροτικό περιβάλλον εξαιτίας των ασχολιών τους στον πρωτογενή τομέα, αλλά ενδεχομένως και εξαιτίας της απασχόλησής τους στον τριτογενή τομέα, η οποία τους επιτρέπει να αντιληφθούν, ότι το φυσικό περιβάλλον του νησιού αποτελεί μία από τις κύριες εισροές στην τουριστική βιομηχανία.

Σύμφωνα με τα δεδομένα του παράγοντα «Κύρια ή αποκλειστική απασχόληση στον τριτογενή τομέα» (P2,) διαπιστώνεται ότι οι αποκλειστικά ή κύρια απασχολούμενοι σε εργασίες του τριτογενή τομέα, είναι κυρίως γυναίκες οι οποίες κατοικούν σε περιοχές στις οποίες είναι ανεπτυγμένος ο τουρισμός, έχουν σχετικά υψηλή μόρφωση και δε συνδέονται με κύρια απασχόληση στον αγροτικό τομέα.

Στη Λήμνο, ο μεγαλύτερος όγκος διευκολύνσεων και υπηρεσιών είναι συγκεντρωμένος στο μοναδικό ημιαστικό κέντρο, τη Μύρινα, γεγονός που επέδρασε ουσιαστικά έτσι ώστε να αναπτυχθεί στην ευρύτερη αυτή περιοχή, σχεδόν το σύνολο των τουριστικών δραστηριοτήτων. Οι γυναίκες φαίνεται να επωφεληθήκαν από τις ευκαιρίες για απασχόληση στις υπηρεσίες και το εμπόριο που δημιουργήθηκαν αρχικά στην περιοχή αυτή, αλλά και στη συνέχεια από την ανάπτυξη του τουρισμού.

Το σχετικά υψηλό μορφωτικό επίπεδο των αποκλειστικά εργαζόμενων γυναικών στον τριτογενή τομέα και το είδος της απασχόλησης (υπηρεσίες) διαμορφώνει στο πλαίσιο μίας μικρής κοινωνίας, όπως αυτή της Μύρινας, μία κοινωνική εικόνα που προφανώς δεν καθιστά επιθυμητή τη δραστηριοποίησή τους στον αγροτικό τομέα. Επίσης, την αποκλειστική απασχόληση των εργαζόμενων γυναικών στον τριτογενή τομέα ενισχύει ο συνδυασμός του τακτικού ωραρίου εργασίας τόσο στις υπηρεσίες όσο και στο εμπόριο, με την ανάγκη καθημερινής ενασχόλησής τους με τις συνήθειες οικιακές εργασίες.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1
 Ταυτοποίηση των παραγόντων με βάση τη μήτρα κύριων συστατικών
 μετά από περιστροφή μέγιστης διακύμανσης

P1 ₁	P2 ₁	P3 ₁	P4 ₁	P5 ₁
Αποκλειστικά Πολυδραστήριοι στον Γ'γενή τομέα	Τοπική αγορά απασχολούμενοι υπηρεσιών	Εργαζόμενα μέλη συνταξιών &	των οικογενειών	Μορφή τουρισμού
Μεταβ. Φορτίο MUAC 0.91 ROM 0.83 INPU 0.81 MU13 0.73 ENVI 0.57 SEX -0.26	Μεταβ. Φορτίο ME3 0.86 ME1 -0.86 AREA 0.68 EDUC 0.57 SEX 0.32	Μεταβ. ² Φορτίο SERV 0.83 TRAD 0.80 PRIC 0.68	Μεταβ. Φορτίο FPOS 0.81 AGE -0.77 SEX 0.53 EDUC 0.38	Μεταβ. Φορτίο COTO 0.87 TOUR 0.87

* Η ονοματολογία των μεταβλητών παρουσιάζεται στον πίνακα του Παραρτήματος.

Από τον τρίτο παράγοντα «Τοπική αγορά αγαθών και υπηρεσιών» (P3₁) διαπιστώνεται ότι οι οικονομικά ενεργοί κάτοικοι της Λήμνου, οι οποίοι είναι ικανοποιημένοι από το επίπεδο τιμών των αγαθών και των υπηρεσιών στην τοπική αγορά, είναι επίσης ικανοποιημένοι από την ποιότητα των προσφερόμενων υπηρεσιών των ελεύθερων επαγγελματιών και από την εξυπηρέτηση και συμπεριφορά των εμπόρων. Σε ειδικότερη διερεύνηση του παράγοντα με βάση την απασχόληση στους κλάδους και όχι στους οικονομικούς τομείς, διαπιστώθηκε ότι οι οικονομικά ενεργοί κάτοικοι που διαμορφώνουν την εικόνα αυτή, ανήκουν κυρίως στον κλάδο των εμπόρων και των ελεύθερων επαγγελματιών. Κατόπιν τούτου διαφαίνεται ότι η συγκεκριμένη ομάδα δεν προτίθεται να κάνει αλλαγές τόσο στην πολιτική τιμών και πωλήσεων που ακολουθεί, όσο και στην αναβάθμιση της ποιότητας των υπηρεσιών που προσφέρει.

Η εικόνα της τοπικής αγοράς που παρουσιάζεται γενικότερα, από τις απαντήσεις του συνολικού δείγματος, είναι διαφορετική. Υπάρχει θετική άποψη για την εξυπηρέτηση και συμπεριφορά των εμπόρων από ένα σημαντικό ποσοστό των κατοίκων του νησιού αλλά ένα εξίσου σημαντικό ποσοστό θεωρεί ότι οι παρεχόμενες υπηρεσίες από τους ελεύθερους επαγγελματίες είναι μέτριες, ενώ το επίπεδο των τιμών, κακό. Οι στενές ανθρώπινες σχέσεις στις μικρές κοινωνίες του νησιού και ο αργός ρυθμός τουριστικής ανάπτυξης της Λήμνου, είναι οι κύριοι λόγοι εξαιτίας των οποίων διατηρούνται σε μεγάλο βαθμό, η φιλική συμπεριφορά και η καλή εξυπηρέτηση προς τους ντόπιους καταναλωτές αλλά και προς τους τουρίστες από τους εμπόρους και τους υπαλλήλους των καταστημάτων. Αντίθετα, οι ολιγοπωλιακές καταστάσεις που είχαν δημιουργηθεί στην τοπική αγορά τις προηγούμενες δεκαετίες και το υψηλό μεταφορικό κόστος των προϊόντων ήταν οι κύριες αιτίες για τη διαμόρφωση υψηλότερου επιπέδου τιμών σε σχέση με άλλες ηπειρωτικές και μη περιοχές. Η πληθυσμιακή αποψίλωση του νησιού κατά το παρελθόν και οι σημαντικές ελλείψεις σε ανθρώπινο δυναμικό, προφανώς είναι οι κύριες αιτίες για τις μέτριες προσφερόμενες υπηρεσίες από τους ελεύθερους επαγγελματίες και υπαλλήλους. Η κατάσταση αυτή κατά γενική ομολογία των κατοίκων, βελτιώνεται σταδιακά εξαιτίας της παλινόστησης μεταναστών από το εσωτερικό και το εξωτερικό.

Στον παράγοντα «οικονομικά ενεργά μέλη των οικογενειών» (P4₁) διαπιστώνουμε τη συμμετοχή μόνο ατομικών χαρακτηριστικών. Ειδικότερα μέσω της διερεύνησης των μεταβλητών προκύ-

ππει ότι τα οικονομικά ενεργά μέλη των οικογενειών (εκτός του πατέρα και της συζύγου του) είναι κυρίως γυναίκες, νεαρής ηλικίας και με σχετικά υψηλό επίπεδο μόρφωσης. Οι νέες γυναίκες προφανώς αξιοποίησαν τις δυνατότητες απασχόλησης σε θέσεις εργασίας που δημιουργήθηκαν από την τριτογενοποίηση της τοπικής οικονομίας και την ανάπτυξη του τουρισμού.

Η διερεύνηση των μεταβλητών με τον παράγοντα «μορφή τουρισμού» (P5₁) οδηγεί στη διαπίστωση ότι τα οικονομικά ενεργά μέλη των οικογενειών της Λήμνου, τα οποία προτιμούν την ανάπτυξη μιας εξειδικευμένης μορφής τουρισμού για το νησί τους, αντιμετωπίζουν θετικά την καθιέρωση υψηλών τιμών στα τουριστικά καταλύματα.

Ο τουρισμός των πολυτελών καταλυμάτων που ήδη αναπτύχθηκε στη Λήμνο και η σχετικά περιορισμένη τουριστική κίνηση, οδηγεί τους κατοίκους του νησιού στην αντίληψη ότι θα πρέπει να αποφευχθεί ο μαζικός τουρισμός. Οι υψηλές τιμές των πολυτελών καταλυμάτων, υιοθετήθηκαν και από τα καταλύματα χαμηλότερων κατηγοριών τα οποία χαρακτηρίζονται και αυτά από το ποιοτικό στοιχείο. Οι υψηλές τιμές αποτελούν τα τελευταία χρόνια την τροχοπέδη για την ανάπτυξη του μαζικού τουρισμού στη Λήμνο, ενώ παράλληλα διασφαλίζουν το κύριο ή συμπληρωματικό εισόδημα αυτών που απασχολούνται σε εργασίες που σχετίζονται άμεσα ή έμμεσα με τον τουρισμό. Είναι χαρακτηριστική η αντίθεση των κατοίκων στην προοπτική ανάπτυξης του μαζικού τουρισμού χαμηλών εισοδημάτων και η ευαισθησία απέναντι στις αρνητικές επιπτώσεις που μπορεί να δημιουργήσει και εντοπίζεται στις φράσεις πολλών κατοίκων «δεν θέλουμε σακίδια στο νησί μας» και «θέλουμε λίγους και καλούς».

Οι παράγοντες αυτοί, όπως γίνεται αντιληπτό, περιγράφουν κυρίως τη διάρθρωση της απασχόλησης στην τοπική οικονομία της Λήμνου και αναδεικνύουν τη σχέση της με το μοντέλο τουριστικής ανάπτυξης. Με τη δευτεροβάθμια παραγοντική ανάλυση που εφαρμόστηκε στη συνέχεια, στοιχειοθετήθηκαν ακόμη περισσότερο οι δομές και οι σχέσεις αυτές. Συγκεκριμένα, στην ανάλυση αυτή χρησιμοποιήθηκαν ως μεταβλητές, οι 5 αρχικοί παράγοντες. Τα αποτελέσματα που προέκυψαν από την εφαρμογή της μεθόδου σε δεύτερο βαθμό παρουσιάζονται στον πίνακα 2.

Με βάση τους συντελεστές συσχέτισης των μεταβλητών με τον παράγοντα «Μονοδραστήριοι» (P1.1), διαπιστώνουμε ότι οι αποκλειστικά απασχολούμενοι στον τριτογενή τομέα είναι κυρίως οι γυναίκες σύζυγοι και μέλη των οικογενειών. Όπως αναφέρθηκε

και παραπάνω η μόρφωσή τους είναι σχετικά υψηλή, είναι νεαρής ηλικίας και κατοικούν σε περιοχές όπου είναι ανεπτυγμένος ο τουρισμός. Στην κατανομή κατά φύλο και ομάδες ηλικιών του αγροτικού πληθυσμού της Λήμνου το 1991, παρουσιάζεται υπεροχή του αριθμού των ανδρών έναντι των γυναικών στις νεαρές ηλικίες (15-25 ετών), ενώ στην κατανομή του ημιαστικού πληθυσμού παρουσιάζεται μικρή διαφορά μεταξύ γυναικών και ανδρών νεαρής ηλικίας. Στην πραγματικότητα, οι νεαρές γυναίκες με σχετικά υψηλή μόρφωση που διέμεναν στον αγροτικό χώρο του νησιού αναγκάστηκαν να εγκατασταθούν στο χώρο της Μύρινας όπου δημιουργήθηκαν ευκαιρίες για απασχόληση κυρίως στον τριτογενή τομέα.

Η διερεύνηση του παράγοντα «Πολυδραστήριοι και μορφή τουρισμού» (P2.1) οδηγεί σε μία σειρά σημαντικών διαπιστώσεων. Οι πολυδραστήριοι έχουν θετική στάση απέναντι στην ανάπτυξη μίας εξειδικευμένης μορφής τουρισμού και καθώς αυτή σχετίζεται με την καθιέρωση υψηλών τιμών στα τουριστικά καταλύματα της Λήμνου, προφανώς ταυτίζουν την εξειδικευμένη αυτή μορφή, με τον τουρισμό για επισκέπτες υψηλών εισοδημάτων.

Η μικρή σε διάρκεια τουριστική περίοδο για το νησί της Λήμνου, η περιορισμένη τουριστική κίνηση σε αυτό και ο σχετικά υψηλός αριθμός απασχολούμενων εποχιακά στις μεγάλες και πολυτελείς ξενοδοχειακές επιχειρήσεις, δίνουν τη δυνατότητα σε σημαντικό ποσοστό των κατοίκων του νησιού για συμπληρωματική απασχόλησή του μεταξύ αγροτικών εργασιών και εργασιών που σχετίζονται άμεσα ή έμμεσα με τον τουρισμό.

Την προτίμηση σε εξειδικευμένη μορφή τουρισμού δεν φαίνεται να συµμερίζονται οι έμποροι και ελεύθεροι επαγγελματίες της

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Ταυτοποίηση παραγόντων (δευτεροβάθμιας παραγοντικής ανάλυσης) με βάση τη μήτρα κύριων συνιστωσών μετά από περιστροφή μέγιστης διακύμανσης

P 1.1		P 2.1	
Μονοδραστήριοι		Πολυδραστήριοι και μορφή τουρισμού	
Μεταβλητ. ²	Φορτίο	Μεταβλητ.	Φορτίο
P4 ₁	0.83	P5 ₁	0.71
P2 ₁	0.70	P3 ₁	-0.57
P1 ₁	-0.28	P1 ₁	0.39

Λήμνου οι οποίοι εκτιμούν θετικά την εικόνα της τοπικής αγοράς αγαθών και υπηρεσιών. Οι επαγγελματίες αυτοί κατά κύριο λόγο απασχολούνται αποκλειστικά με τις επιχειρήσεις τους (ανήκουν και αυτοί στους μονοδραστήριους) και επιθυμούν την ανάπτυξη του μαζικού τουρισμού. Οι έμποροι ειδικότερα, ευελπιστούν ότι ο μαζικός τουρισμός θα αυξήσει σημαντικά τον κύκλο εργασιών τους μέσω επιπλέον πολλαπλασιαστικών αποτελεσμάτων που αυτός θα επιφέρει και θα βελτιώσει το εισόδημά τους.

Συμπεράσματα

Η ανάπτυξη του τουρισμού στη Λήμνο δημιούργησε τις προϋποθέσεις για νέες δραστηριότητες στην αγροτική της κοινωνία. Η συνύπαρξη των νέων αυτών δραστηριοτήτων με τις προϋπάρχουσες προκάλεσε ανταγωνιστικές τάσεις που αφορούσαν κυρίως στο ανθρώπινο δυναμικό. Η γεωργική γη παρέμεινε η ίδια σε έκταση και στις τουριστικές περιοχές όπου υπήρξε αύξηση της έκτασης των οικισμών, αυτή πραγματοποιήθηκε κυρίως σε βάρος των βοσκοτόπων. Αντίθετα, το ποσοστό των απασχολούμενων στον τριτογενή τομέα αυξήθηκε σημαντικά σε βάρος του πρωτογενή. Παρά τη μείωση των γεωργικών και κτηνοτροφικών εκμεταλλεύσεων, το μοντέλο τουριστικής ανάπτυξης της Λήμνου στήριξε τη μερική απασχόληση και την ανάπτυξη της πολυδραστηριότητας.

Ο παράγοντας «πολυδραστήριοι» αναδεικνύεται ως ο κυρίαρχος παράγοντας στη δομή της απασχόλησης στην τοπική οικονομία της Λήμνου, τόσο από τις παραγοντικές αναλύσεις που εφαρμόστηκαν όσο και από το μέγεθος του φαινομένου, όπως διαπιστώθηκε από την έρευνα. Η πολυδραστηριότητα στο σύνολο του οικονομικά ενεργού πληθυσμού ανέρχεται στο 60%, ενώ στους ξενοδοχοϋπαλλήλους το φαινόμενο καταγράφεται σε ποσοστό 50%. Η πολυδραστηριότητα έχει ως αντικείμενο, κυρίως εργασίες στον πρωτογενή και στον τριτογενή τομέα και επομένως θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως αγροτική πολυδραστηριότητα που στρέφεται στον τουρισμό.

Τα τρία μεγάλα και πολυτελή ξενοδοχεία του νησιού, στηρίζουν την απασχόληση καθώς σε αυτά εργάζεται το 92% των ξενοδοχοϋπαλλήλων και ενισχύουν την δεύτερη απασχόληση καθώς το 90% από το σύνολο των πολυδραστήριων ξενοδοχοϋπαλλήλων,

εργάζεται σε αυτά. Οι πολυδραστήριοι ξενοδοχοῦπάλληλοι διατηρούν δεύτερη απασχόληση στη γεωργία.

Από τη δομή και τις σχέσεις των παραγόντων που διερευνήθηκαν καθώς και από τις συχνότητες των μεταβλητών που ταυτοποιούν τους παράγοντες, φαίνεται ότι η πολυδραστηριότητα και η μορφή τουριστικής ανάπτυξης που εδραιώθηκε στο νησί της Λήμνου, εξασφαλίζουν συνολικό εισόδημα που ικανοποιεί ένα σημαντικό ποσοστό των οικονομικά ενεργών κατοίκων. Οι πολυδραστήριοι, στηρίζουν το είδος του τουρισμού που έχει αναπτυχθεί και σχετίζεται τόσο με την ύπαρξη των μεγάλων ξενοδοχειακών μονάδων όσο και με τη διαμόρφωση υψηλών τιμών από τα καταλύματα. Το γεγονός αυτό δικαιολογείται κυρίως με τη δυνατότητα εποχιακής απασχόλησης και κατ' επέκταση με την ύπαρξη ελεύθερου χρόνου που τους επιτρέπει να απασχοληθούν με τις γεωργικές τους εργασίες. Επίσης, δηλώνουν την προτίμησή τους στον ποιοτικό τουρισμό που αποτρέπει τις μεγάλες συγκεντρώσεις τουριστών καθώς και την εκτίμησή τους στο φυσικό περιβάλλον και στο αγροτικό τοπίο του νησιού.

Τα πλέον εμφανή οικονομικά αποτελέσματα από τη σχέση αυτή αναφέρονται στην απασχόληση, στο εισόδημα των κατοίκων και στη συγκράτηση του τοπικού πληθυσμού και ειδικότερα των νέων, στο νησί τους. Τα περιβαλλοντικά αποτελέσματα σχετίζονται κυρίως με τη μη εγκατάλειψη και με τη συντήρηση της γεωργικής γης, καθώς και με την αποφυγή μεγάλης συκέντρωσης τουριστών.

Ο δεύτερος παράγοντας που αναφέρεται στους «μονοδραστήριους» περιλαμβάνει τις εργαζόμενες γυναίκες και τα μέλη των οικογενειών που διαθέτουν σχετικά υψηλή μόρφωση, έχουν νεαρή ηλικία, κατοικούν στο κέντρο του νησιού, τη Μύρινα και απασχολούνται κυρίως στον τριτογενή τομέα (δημόσιο, υπηρεσίες). Όπως είναι φυσικό, η συμπληρωματικότητα του εισοδήματος των γυναικών στο συνολικό οικογενειακό εισόδημα, η ανάγκη ελεύθερου χρόνου για τις νεαρές γυναίκες και γενικότερα τα κοινωνικά πρότυπα δεν επιτρέπουν τη δραστηριοποίησή τους σε δεύτερη εργασία. Την εικόνα των μονοδραστήριων συμπληρώνουν οι άνθρωποι της τοπικής αγοράς, έμποροι και επαγγελματίες, οι οποίοι εκφράζουν και την προτίμησή τους στο μαζικό τουρισμό, εκτιμώντας ότι τα οικονομικά οφέλη, στην περίπτωση αυτή, θα ήταν περισσότερα για τους ίδιους.

Από τη διάρθρωση της τουριστικής δραστηριότητας και της απασχόλησης στο νησί της Λήμνου διαπιστώνεται ότι υπάρχουν πε-

ριθώρια περαιτέρω ανάπτυξης της νήσου που σχετίζονται με τη δημιουργία τουριστικών καταλυμάτων (αγροτουριστικών για παράδειγμα) και ξενοδοχείων μικρότερης κλίμακας, με την προϋπόθεση της διατήρησης του ποιοτικού στοιχείου. Η προοπτική αυτή, θα πρέπει να συνδέεται με τη χωροθέτηση των όποιων νέων τουριστικών επιχειρήσεων σε περιοχές εκτός του ημιαστικού χώρου της Μύρινας. Παράλληλα, κρίνεται απαραίτητη η αναβάθμιση των προσφερόμενων υπηρεσιών, κυρίως μέσω της ανάπτυξης επιχειρηματικότητας στην τοπική αγορά από νέους επαγγελματίες και εμπόρους. Το φαινόμενο της πολυδραστηριότητας εκτιμάται ότι θα παραμείνει σε υψηλά επίπεδα, καθώς στο νησί της Λήμνου εκτός του τουρισμού παράγονται ποιοτικά προϊόντα που συνδέονται με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και σήμανση «ονομασίας προέλευσης» (κρασί, τυροκομικά) και τα οποία συμβάλλουν στο εισόδημα των παραγωγών.

Ο συνδυασμός της ανάπτυξης πολυδραστηριότητας για την απόκτηση συμπληρωματικού εισοδήματος με την υιοθέτηση ποιοτικών μοντέλων στο επίπεδο του τουρισμού, διαμορφώνει στις νησιωτικές περιοχές που χαρακτηρίζονται από γεωγραφικές μειονεξίες και ιδιαιτερότητες, ένα αναπτυξιακό πλαίσιο που στις γενικές του γραμμές θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ολοκληρωμένο και συντηρούμενο. Αυτό το πλαίσιο αναφέρεται σε όλο το πλέγμα των λειτουργιών στις νησιωτικές και αγροτικές περιοχές, ενώ ως προσέγγιση είναι πολυδιάστατη, καθώς αναγνωρίζει τις αλληλεπιδράσεις και τις αλληλοσυσχετίσεις μεταξύ παραγωγικών, κοινωνικών και περιβαλλοντικών δυνάμεων και παραγόντων (Χατζηθεοδωρίδης κ.ά. 2003).

Βιβλιογραφία

- Ambrosius Bazin, G, «Η Κοινωνικο-διαρθρωτική Πολιτική της Κοινότητας για τις Ορεινές και Προβληματικές Περιοχές», *Επιθεώρηση Αγροτικών Μελετών*, τεύχ. 11, Αθήνα, 1993.
- Coccosis H., «Planning for Islands», *Ekistiks*, vol. 323-324, 1987, σελ. 84-87.
- Coccosis H., *Regional Science, Island Economies and Border Areas*, Paper presented at the IVth World Congress of International Regional Science Association, Palma De Majorca, 1992.
- Δαμιανάκος Σ., «Συμπερασματικές Παρατηρήσεις και Στοιχεία για μία Συγκριτική Ανάλυση: Μορφές Πολυδραστηριότητας στην Ελληνική

- Υπαιθρο», *Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης με θέμα Πολυδραστηριότητα και Αγροτική Ανάπτυξη*, Υπουργείο Γεωργίας, Αθήνα, 1986, σελ. 86-87.
- Fuller A., «Part-Time Farming and the Farm Family: A note for Future Research», *Sociologia Ruralis*, vol. 23, no 1, 1983, σελ. 5-10.
- Guilford J.P., *Psychometric Methods*, Tata McGraw-Hill Publishing Company, Bombay, 1975.
- Κοκκώσης Χ., «Τουρισμός και Βιώσιμη Ανάπτυξη», *Σύγχρονα Θέματα*, τεύχ. 55, Αθήνα, 1995, σελ. 21-27.
- McElroy J. and Albuquerque K., «Managing Small-Island Sustainability: Toward a Systems Design», στο: Beller, D'Ayala, Hein, *Sustainable Development and Environmental Management of Small Islands*, Parthenon Press, Paris, 1990.
- Organisation for Economic Co-Operation and Development, *Impact of Tourism on the Environment*, OECD, Paris, 1980.
- Sylvander B., «Special Products of Quality: An Opportunity for Rural Areas», *LEADER Magazine, Quarterly Journal of the Community Project LEADER*, no 3, 1993, σελ. 8-15.
- Σιάρδος Γ., *Παραγοντική Ανάλυση*, Α.Π.Θ, Τμήμα Γεωπονίας, Τομέας Αγροτικής Οικονομίας, Εργαστήριο Αγροτικής Κοινωνιολογίας, Θεσσαλονίκη, 1996.
- Τσάρτας Π., *Έρευνα για τα Κοινωνικά Χαρακτηριστικά της Απασχόλησης*, ΕΚΚΕ, Αθήνα, 1991.
- Χατζηθεοδωρίδης Φ.Χ., *Πολυδραστηριότητα και Ειδικά Ποιοτικά Προϊόντα στο πλαίσιο Ολοκληρωμένης Ανάπτυξης των Νησιών: Η Περίπτωση της Ν. Λήμνου*, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Μυτιλήνη, 1998.
- Χατζηθεοδωρίδης Φ.Χ., Σ. Καζάκη και Πογιαρίδης Η., «Η Εφαρμογή των Ολοκληρωμένων Προγραμμάτων Ανάπτυξης του Αγροτικού Χώρου στα Ελληνικά Νησιά», *Αειχώρος*, τεύχ. 2, 2003, σελ. 160-180.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΠΙΝΑΚΑΣ Π.1

Πίνακας ονοματολογίας μεταβλητών παραγοντικής ανάλυσης

α/α	Μεταβλητές	
1.	AREA	Περιοχή κατοικίας
2.	FPOS	Θέση στην οικογένεια
3.	SEX	Φύλο
4.	AGE	Ηλικία
5.	EDUC	Μορφωτικό επίπεδο
6.	MUAC	Πολυδραστήριος
7.	MU13	Πολυδραστήριος σε εργασίες του πρωτογενή και τριτογενή τομέα
8.	ME1	Κύρια απασχόληση στον πρωτογενή τομέα
9.	ME3	Κύρια απασχόληση στον τριτογενή τομέα
10.	ROM	Απίες που ωθούν στη δεύτερη απασχόληση
11.	INPU	Ικανοποίηση από το συνολικό εισόδημα
12.	TRAD	Εκτίμηση της συμπεριφοράς και εξυπηρέτησης των εμπόρων
13.	SERV	Εκτίμηση της ποιότητας των παρεχόμενων υπηρεσιών
14.	PRIC	Εκτίμηση του επιπέδου τιμών στο εμπόριο και στις υπηρεσίες
15.	TOUR	Προτίμηση στη μορφή του τουρισμού
16.	COTO	Άποψη για το υψηλό κόστος διαμονής στα τουριστικά καταλύματα
17.	ENVI	Εκτίμηση του φυσικού και αγροτικού τοπίου

